

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТЕХНОЛОГІЙ
НАВЧАЛЬНО– НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
на тему: «Позитивні та негативні аспекти конформізму у підлітковому віці:
психологічний аналіз»

Здобувача вищої освіти

Групи ЗПС–21

спеціальності 053 «Психологія»

Поліванської Д. О

Науковий керівник:

Доктор філософ. з психол. Давоян Є.Е.

Кількість балів: _____	Оцінка: ECTS: _____
Члени комісії	
<i>(підпис)</i>	<i>(прізвище та ініціали)</i>
<i>(підпис)</i>	<i>(прізвище та ініціали)</i>
<i>(підпис)</i>	<i>(прізвище та ініціали)</i>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФОРМІЗМУ У ПІДЛІТКІВ.....	6
1.1. Конформізм як психологічна особистісна характеристика.....	7
1.2. Соціальна маргінальність підлітків: характеристика перехідного віку, особливості становлення особистості підлітка, основні психологічні труднощі.....	10
1.3. Вплив групи на формування конформізму у підлітків.....	18
Висновки до першого розділу	23
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФОРМІЗМУ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ	
2.1. Методи дослідження конформізму у підлітків	24
2.2. Дизайн емпіричного дослідження прояву конформізму у підлітків.....	30
Висновки до другого розділу	35
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГРУПИ НА КОНФОРМІЗМ У ПІДЛІТКІВ.....	
3.1. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	36
3.2. Програма психологічної корекції поведінкових проявів конформізму.....	43
3.3. Програма консультаційно-просвітницької діяльності з батьками, щодо попередження виникнення конформної поведінки у підлітків положеннями.....	50
Висновки до третього розділу.....	59
Висновки.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	67

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна бакалаврська робота присвячена дослідженню позитивних і негативних аспектів конформної поведінки у підлітковому віці. Метою є теоретичне узагальнення та емпіричне вивчення взаємозв'язку між груповим впливом і конформною поведінкою. Проаналізовано типи конформізму, історичні дослідження, а також особливості розвитку особистості підлітків у період соціального тиску та кризи ідентичності. Використано методики СКК, К. Роджерса та Т. Лірі для вивчення рівня конформності та міжособистісних відносин. Наукова новизна полягає у комплексному підході до аналізу конформізму з урахуванням його конструктивних і деструктивних проявів. Практичне значення полягає у застосуванні результатів у психологічному консультуванні та профілактиці. Емпіричне дослідження охопило 42 підлітків віком 13–15 років. Виявлено, що 80,9% мають середній або високий рівень конформності, що свідчить про потребу в соціальному прийнятті та схильність до залежної поведінки. Розроблено програму корекції надмірної конформності через розвиток автономії, критичного мислення та емоційної регуляції. Також створено консультаційно-просвітницьку програму для батьків з метою профілактики негативних групових впливів на підлітків.

Ключові слова: конформізм, підлітковий вік, підліткова група, груповий тиск, ідентичність

ABSTRACT

This bachelor's thesis is devoted to the study of the positive and negative aspects of conformist behavior in adolescence. The aim is to theoretically generalize and empirically study the relationship between group influence and conformist behavior. The types of conformism, historical studies, and the peculiarities of adolescent personality development during periods of social pressure and identity crisis are analyzed. The methods of SKK, K. Rogers, and T. Leary are used to study the level of conformity and interpersonal relationships. The scientific novelty lies in a comprehensive approach to the analysis of conformism, taking into account its constructive and destructive manifestations. The practical significance lies in the application of the results in psychological counseling and prevention. The empirical study covered 42 adolescents aged 13–15. It was found that 80.9% have a medium or high level of conformity, which indicates a need for social acceptance and a tendency toward dependent behavior. A program was developed to correct excessive conformity through the development of autonomy, critical thinking, and emotional regulation. A counseling and educational program was also created for parents to prevent negative group influences on adolescents.

Keywords: conformity, adolescence, teenage group, peer pressure, identity

ВСТУП

Актуальність. У сучасному суспільстві, що стрімко трансформується, зростає потреба в глибокому розумінні механізмів соціальної поведінки, зокрема у таких чутливих і динамічних вікових групах, як підлітки. Підлітковий вік – це не лише період фізіологічних змін, а й час активного формування соціальної ідентичності, критичних установок та моральних орієнтирів. Саме в цьому віці особистість найбільше піддається зовнішнім впливам, що часто призводить до конформної поведінки.

Конформізм – це психологічне явище, яке полягає у зміні індивідуальної поведінки, переконань або суджень під впливом групового тиску. У підлітковому віці він набуває особливої актуальності, адже підлітки прагнуть належати до певної групи, бути прийнятими, визнаними та підтриманими. Саме тому вони особливо вразливі до соціального впливу з боку однолітків, авторитетних фігур чи суспільних норм.

Питання конформізму досліджували Соломон Аш (автор класичних експериментів, що виявили силу групового тиску на індивіда, Музафер Шериф (досліджував вплив референтних груп;) Герберт Келмен (запропонував типологію конформізму (комплаєнс, ідентифікація, інтеріоризація); Роберт Чалдіні (вивчав соціальні механізми переконання і підпорядкування; Ерік Еріксон розглядав конформізм у контексті психосоціальної ідентичності підлітків; Лоуренс Кольберг (досліджував зв'язок між моральним розвитком і схильністю до конформної поведінки); Анна Фрейд (аналізувала вплив соціального оточення на поведінку підлітків); Антоніна Федорук – авторка української монографії про соціально–нормативний конформізм особистості (Федорук, 2023).

Підлітковий вік є кризовим і тому питання конформізму є актуальними саме в цьому віці, адже особистість стоїть на межі постійного вибору та пошуку своєї ідентичності.

Об'єкт дослідження – конформізм як соціально-психологічне явище.

Предмет дослідження – психологічні особливості вияву позитивних і негативних аспектів конформної поведінки у підлітковому віці.

Мета дослідження – теоретичне узагальнення результатів психологічного аналізу та представлення емпіричного дослідження взаємозв'язку між групою та відповідною конформною поведінкою.

До основних завдань дослідження належать:

- теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння феномену конформізму;
- узагальнити особливості становлення особистості в підлітковому віці;
- здійснити аналіз результатів емпіричного дослідження;
- розробити практичні рекомендації щодо підтримки здорової соціальної адаптації в підлітковому віці.

Методи дослідження:

Теоретичні (аналіз наукової літератури з теми дослідження, узагальнення та класифікація).

Емпіричні: «Тест–опитувальник оцінки соціально-комунікативної компетентності СКК, а саме шкала «Надмірне прагнення до конформності», опитувальник К. Роджерса для визначення адаптованості/неадаптованості особистості», «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного аналізу конформізму у підлітків із урахуванням як позитивних, так і деструктивних його проявів, що відкриває нові перспективи для профілактичної роботи з молоддю.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання результатів дослідження у психологічному консультуванні, освітньому процесі, профілактичній роботі з підлітками, а також у підготовці педагогів, соціальних працівників та практичних психологів.

Структура роботи визначається логікою реалізації мети і завдань дослідження. Робота складається зі вступу, та трьох розділів, теоретичного,

методології та емпіричного), висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел , практичних рекомендацій та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної бакалаврської роботи становить 66 сторінок. Робота містить 3 таблиці та 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФОРМІЗМУ У ПІДЛІТКІВ

1.1 Конформізм як психологічна особистісна характеристика

Проблема конформізму привертає пильну увагу дослідників, оскільки вона стосується основ формування соціальної поведінки особистості, особливо в період підліткового віку. У цьому віці відбувається активне становлення «Я–концепції», посилюється вплив соціального оточення, груп однолітків, авторитетних дорослих. Як зазначав Ерік Еріксон (Еріксон 1968), водночас підлітки переживають кризу ідентичності що сприяє підвищеній чутливості до соціального тиску, схильності до наслідування, пристосування до групових норм – тобто до проявів конформної поведінки.

Антоніна Федорук (Федорук, 2023) вказувала на те, що конформізм є складним багатовимірним феноменом, який поєднує як когнітивні, так і поведінкові характеристики, зумовлені взаємодією міжособистісних та групових впливів. Авторка зазначає, що для підлітків конформна поведінка може бути як адаптаційним механізмом, так і ризиком для формування автономності.

Полящук В. М, зазначає, що роль сімейного виховання це перша соціалізація, яка формує схильність до або опір груповому тиску. Токарева Н.М., Макаренко Н.М. та Шамне А.В. у своїй монографії «Сучасний підліток у системі психолого–педагогічного супроводу (2014)», акцентують увагу на необхідності врахування соціально–психологічних умов при формуванні стійкої ідентичності та критичного мислення в підлітків, щоб мінімізувати деструктивні наслідки конформізму.

Таким чином, аналіз сучасних підходів до розуміння конформізму в підлітковому віці дозволяє побачити його не лише як форму соціального впливу, але і як важливу детермінанту психосоціального розвитку особистості.

Теоретичне осмислення цього явища слугує базою для подальшого емпіричного дослідження в межах даної кваліфікаційної роботи.

Конформізм як соціально-психологічне явище вперше почали досліджувати в середині ХХ століття. Одним із перших його вивчав Соломон Аш у 1951 році. У своєму класичному експерименті він демонстрував групі учасників серію ліній різної довжини і просив їх вказати, яка з них відповідає еталонній. Інші учасники (конфедерати дослідника) давали завідомо неправильну відповідь, що спонукало випробуваних піддаватися груповому тиску і також помилятися. Дослідження Аша стало основою для подальших вивчень групової динаміки та механізмів підпорядкування соціальним нормам (Донченко, 2021).

Інший значущий внесок зробив Стенлі Мілграм, який у 1960-х роках провів серію експериментів із підпорядкуванням авторитету. Його результати показали, що люди схильні підкорятися вказівкам авторитетних фігур, навіть якщо це суперечить їхнім моральним принципам. Це дослідження стало важливим для розуміння механізмів перекладання відповідальності в умовах групового впливу (Мілграм, 1974).

Конформізм можна визначити як зміну поведінки чи переконань особи під впливом групи або соціального середовища (Майєрс, 2014). Це схильність особистості змінювати свої думки, переконання або поведінку під впливом групових норм, навіть якщо ці зміни суперечать власним переконанням. Це явище особливо виражене у підлітковому віці, коли соціальні зв'язки та потреба в належності до групи набувають особливого значення (Донченко, 2021).

Існують два основні типи конформізму: інформаційний та нормативний, які вперше чітко описали Мортон Дойч і Гарольд Джерард у класичному дослідженні 1955 року.

Інформаційний конформізм: виникає, коли індивід приймає думку групи як правильну в ситуаціях невизначеності.

Нормативний конформізм: пов'язаний із прагненням отримати соціальне схвалення та уникнути осуду (Дойч, Джерард, 1955).

Ці типи можуть проявлятися як свідомо, так і несвідомо, впливаючи на поведінку підлітків у різних соціальних контекстах.

Дослідження вказують на зв'язок між певними особистісними рисами та схильністю до конформізму. Наприклад, підлітки з високим рівнем соціальної тривожності або низькою самооцінкою частіше піддаються впливу групи, в той же час, імена інших дослідників вказують, що, що дівчата в підлітковому віці можуть бути більш схильними до конформізму через більшу потребу в соціальному схваленні (Фальк, Касіо, О'Доннелл, 2014, с. 22-27).

Нейрофізіологічні дослідження свідчать, що підлітки з підвищеною активністю у ділянках мозку, пов'язаних із соціальним болем та системою винагороди, значно частіше демонструють конформістську поведінку. Це було підтверджено в експериментальних дослідженнях Емілі Фолк, Крістіни Касчо та Меган О'Доннелл (2014), які виявили зв'язок між нейронною чутливістю до соціального виключення та схильністю підлітків піддаватися соціальному впливу (Фальк, Касіо, О'Доннелл, 2014, с. 22–27).

Хоча конформізм часто розглядається як негативне явище, він може мати і позитивні аспекти. Психолог Джессіка Клейтон у своїй статті "Helping Your Teen Navigate Conformity Pressures", зазначає, що конформізм може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, він сприяє адаптації та інтеграції підлітків у суспільство, допомагаючи їм приймати соціальні норми. З іншого боку, надмірна схильність до конформізму може призвести до втрати індивідуальності та критичного мислення. Наприклад, прийняття соціальних норм може сприяти адаптації та інтеграції підлітка в суспільство. Однак надмірна схильність до конформізму може призвести до втрати індивідуальності та критичного мислення (Клейтон, 2023).

Отже, ми можемо стверджувати, що конформізм визначається як складне соціально-психологічне явище, яке може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Формується під впливом особистісних, соціальних, культурних та ситуаційних факторів. Розуміння механізмів конформізму дозволяє оцінювати його вплив на поведінку людей у суспільстві, допомагаючи мінімізувати його

негативні аспекти та використовувати позитивні ефекти для розвитку соціальної взаємодії.

1.2. Соціальна маргінальність підлітків: психологічна характеристика перехідного віку, особливості становлення особистості підлітка.

Підлітковий вік, часто визначений між 12 і 18 роками, є критичним періодом у розвитку особистості, який супроводжується значними фізіологічними, психологічними та соціальними змінами. Цей етап характеризується кризою ідентичності, коли підлітки стикаються з питаннями самовизначення та *пошуку* свого місця у світі (Еріксон, 1968).

Важливо зазначити, що межі підліткового віку є відносними і можуть варіюватися залежно від індивідуальних особливостей та соціокультурного контексту. Деякі дослідники розглядають підлітковий і юнацький вік як етапи одного періоду розвитку, підкреслюючи поступовість переходу від дитинства до дорослості.

Це період, коли індивід виходить за межі дитинства, але ще не досяг повної зрілості. Він супроводжується розвитком самосвідомості, інтенсивними емоційними переживаннями та становленням соціальної ідентичності (Васильєва, Крутій, 2013).

Згідно з теорією психосоціального розвитку Еріка Еріксона, підлітковий період пов'язаний із кризою "ідентичність проти ролевої плутанини". Успішне подолання цієї кризи призводить до формування чіткого уявлення про себе та свої цінності, тоді як невдача може спричинити невизначеність щодо власної ролі в суспільстві. (Еріксон, 1968)

Підлітковий вік характеризується підвищеною чутливістю до соціального впливу, що обумовлено як біологічними, так і соціальними факторами. Дослідження показують, що підлітки частіше за дорослих піддаються конформізму, особливо в ситуаціях, пов'язаних із груповим тиском (Фальк, Касіо, 2014)

Психологічний зміст підліткової кризи також пов'язаний із виникненням почуття дорослості та розвитком самосвідомості. Підлітки прагнуть до самостійності та незалежності, що часто призводить до конфліктів із батьками та

іншими авторитетними фігурами. Цей процес є природним етапом становлення особистості та підготовки до дорослого життя (Шайгородський, 2009, с. 207–211).

Соціальна ідентичність відіграє ключову роль у формуванні конформістської поведінки. Підлітки, які ідентифікують себе з певною групою, схильні приймати її норми та цінності, навіть якщо вони суперечать їхнім власним переконанням. Маргінальність підлітків у цей період проявляється через невизначеність їхнього соціального статусу. Вони вже не діти, але ще не дорослі, що призводить до певної нестабільності в їхній поведінці, світогляді та міжособистісних відносинах. Підлітки часто стикаються з конфліктами між бажанням незалежності та необхідністю підкорятися правилам і нормам суспільства (Бех, 2013).

Формування особистості підлітка відбувається під впливом різних факторів, серед яких:

1. Біологічні зміни: гормональні зміни, що впливають на емоційний стан і поведінку.

2. Соціальне середовище: сім'я, школа, друзі, суспільство загалом. Когнітивний розвиток: розвиток здатності до абстрактного мислення, критичного аналізу та рефлексії.

3. Психологічні особливості: пошук себе, формування світогляду, розвиток особистісної автономії.

Підлітки прагнуть знайти своє місце у світі, що часто супроводжується експериментуванням з різними соціальними ролями та групами. Вони можуть змінювати свої погляди, стиль поведінки та навіть моральні цінності в пошуках прийняття та ідентифікації з певною групою (Федорук, 2023).

Коли підлітки проходять через кризу ідентичності, вони намагаються зрозуміти, хто вони є, що часто супроводжується внутрішніми конфліктами та сумнівами щодо свого місця в суспільстві. Починаються проблеми із самооцінкою, в цей час вони схильні порівнювати себе з іншими, що може призводити до заниженої самооцінки або, навпаки, завищеної впевненості у собі.

Попри поширену думку про те, що соціальний тиск неодмінно призводить до психологічного дискомфорту, не всі підлітки однаково реагують на очікування з боку однолітків чи дорослих. Для багатьох це може бути, навпаки, джерелом підтримки, мотивації до розвитку та формування соціальних навичок. У сприятливому соціальному середовищі бажання відповідати груповим нормам не обов'язково викликає напругу, а може сприяти позитивній ідентифікації та почуттю приналежності.

Щодо емоційної нестабільності, варто враховувати, що гормональні зміни самі по собі не є визначальним чинником агресивності чи депресивних станів. Значно більший вплив мають індивідуальні особливості особистості, рівень підтримки з боку сім'ї, якість соціального оточення та сформовані стратегії емоційної регуляції.

Також, слід зазначити, що проблеми у стосунках із батьками, вчителями чи друзями, не є універсальною ознакою підліткового віку. Наявність конфліктів частіше свідчить про недостатню комунікацію, авторитарний стиль виховання або соціальні ризики, ніж про вікову неминучість. У багатьох випадках взаєморозуміння, діалог та емпатійне ставлення з боку дорослих сприяють зменшенню напруги у відносинах, навіть у складні періоди становлення особистості. В цей час, можна спостерігати експерименти підлітків з алкоголем, наркотиками, небезпечними видами діяльності можуть бути способом протесту або самоствердження.

Підлітковий вік є критичним періодом у формуванні особистості, коли соціальні взаємодії та групові впливи відіграють ключову роль у становленні поведінкових моделей. Розглянемо детальніше механізми соціального тиску та їх вплив на конформну поведінку підлітків, взаємозв'язок між потребою у прийнятті та рівнем конформізму, а також процес підліткової ідентифікації через групові норми (Федорук 2023).

Підлітковий вік є особливо вразливим до соціального впливу, адже в цей період формується потреба в належності до групи та прагнення бути прийнятим серед однолітків. Під впливом групи підлітки можуть змінювати свою поведінку

або погляди, навіть якщо внутрішньо з ними не згодні. Така поведінка виникає як реакція на соціальний тиск, який може проявлятися по-різному: як бажання уникнути осуду, довіра до думки більшості або ототожнення себе з певною групою. Класичні дослідження Соломона Аша підтвердили, що навіть очевидно неправильна думка групи здатна впливати на рішення людини, якщо вона відчуває тиск відповідності (Аш, 1955).

Потреба у прийнятті є фундаментальною соціальною потребою, особливо вираженою у підлітковому віці. Високий рівень цієї потреби може призводити до підвищеної конформності, оскільки підлітки прагнуть уникнути соціального відторгнення (Федорук 2023).

Не можна однозначно стверджувати, що низька самооцінка автоматично робить підлітка більш вразливим до соціального тиску. Деякі підлітки з невисокою впевненістю у собі, навпаки, можуть уникати контактів або активно чинити опір зовнішньому впливу, зосереджуючись на внутрішньому світі. Аналогічно, соціальна тривожність не завжди веде до конформізму. Часто вона спонукає до уникання соціальних ситуацій взагалі, а не до підпорядкування групі. Попередній досвід відторгнення також не є універсальним чинником – одні підлітки стають більш чутливими до думки оточення, тоді як інші, навпаки, формують стійкість і здатність критично оцінювати соціальні очікування. Таким чином, кожен із цих чинників може діяти по-різному в залежності від особистісних рис, рівня підтримки та життєвого контексту (Бех, 2013).

У підлітковому віці прагнення до самоусвідомлення та пошуку власного «Я» нерозривно пов'язане з включенням у соціальні групи. Молодь активно досліджує різні середовища, намагаючись знайти ті, з якими може себе ототожнити. Приналежність до певної групи допомагає не лише відчутти підтримку, а й зрозуміти, ким є особистість у соціальному контексті. Групові норми при цьому виконують роль орієнтирів – вони задають рамки того, що є прийнятним, а що ні, і саме через їхнє засвоєння підлітки формують уявлення про себе.

Особливу роль відіграють референтні групи – ті, чия думка важлива для підлітка. Саме вони впливають на зміну цінностей, поглядів, навіть зовнішнього вигляду чи манери поведінки. Крім того, підлітки постійно співвідносять себе з іншими – це процес соціального порівняння, який може як підтримати самооцінку, так і викликати сумніви у власній значущості. Таке порівняння часто визначає подальші поведінкові рішення й те, наскільки підліток буде схильний пристосовуватися до норм середовища (Бех, 2013).

Схильність підлітків до конформної поведінки може мати не лише адаптаційний, а й ризикований характер. Бажання бути прийнятим у групі, не вирізнятися серед однолітків і уникнути відторгнення часто стає причиною наслідування небезпечних моделей поведінки. Дослідження показують, що саме соціальний тиск у підлітковому середовищі є одним із факторів, які можуть призводити до початку куріння, вживання алкоголю чи наркотичних речовин. Особливо це стосується ситуацій, де відсутній емоційний контакт із батьками або спостерігається дисфункційна сімейна атмосфера.

Згідно з висновками, зробленими на основі аналізу публікації в *Frontiers in Psychology* (2016), підлітки з високою потребою в належності та недостатньо сформованим критичним мисленням більш схильні повторювати деструктивну поведінку значущої групи, навіть усвідомлюючи її ризики (Прінстайн, Додж, 2016).

Яскравим історичним прикладом масового підліткового конформізму є діяльність молодіжної організації «Гітлер'югенд» у нацистській Німеччині. Через систематичне використання соціального тиску, ідеологічного виховання та культивування приналежності до "великої спільноти", підлітків заохочували до беззастережного підпорядкування ідеалам націонал-соціалізму. До 1939 року понад 82% німецької молоді віком від 10 до 18 років були охоплені цією організацією. Це свідчить про те, як сильно групові механізми впливу можуть формувати поведінку цілих поколінь (Кох, 1975).

Подібні механізми масового конформізму спостерігалися й у Китаї під час Культурної революції (1966–1976 років), коли велика кількість підлітків і молоді

вступала до лав так званих «червоних гвардійців». Через ідеологічний тиск, прославлення лідера та високий рівень групового контролю молодь активно долучалася до кампаній переслідування інакомислення, прагнучи відповідати очікуванням держави й уникнути соціального виключення. Участь у колективних діях часто була продиктована не стільки усвідомленим переконанням, скільки потребою зберегти прийнятність у доміантному середовищі.

Цей приклад, подібно до ситуації в нацистській Німеччині, ілюструє, наскільки потужним може бути вплив соціального тиску на підлітків у жорстко контрольованому ідеологічному просторі. Такий історичний досвід підкреслює важливість глибокого розуміння природи конформізму в підлітковому віці. Він також актуалізує потребу у створенні соціально безпечного й етичного середовища для розвитку молоді, де буде підтримано критичне мислення, індивідуальність та цінність морального вибору (Чан, 1985).

Ці приклади демонструють, як соціальний тиск та прагнення до прийняття в групі можуть призводити до масового конформізму серед підлітків, впливаючи на їхні переконання та п Таким чином, групові норми та соціальний тиск відіграють вирішальну роль у формуванні конформної поведінки підлітків, впливаючи на їхню ідентичність та соціальну адаптацію (Краєва, 2010, с. 105–110).

У підлітковому віці конформізм проявляється як схильність особистості підкорятися груповим нормам, очікуванням однолітків та соціальним зразкам, які домінують у найближчому середовищі. Така поведінка часто не є результатом свідомого вибору, а зумовлена потребою в прийнятті, уникненні ізоляції та прагненні зберегти статус у значущій групі. Підлітки адаптують свою поведінку, зовнішній вигляд, мовлення й навіть переконання відповідно до норм і моделей, які задає соціальна група.

Цей феномен можна простежити у повсякденному житті. Наприклад, під впливом модних тенденцій підліток може змінити свій стиль одягу на той, що вважається престижним у середовищі однолітків, навіть якщо раніше не виявляв

до цього інтересу. У спілкуванні – почати використовувати популярний сленг чи копіювати поведінку в соціальних мережах, лише для того, щоб не виглядати «білою вороною» (Федорук, 2023).

Найбільш ризикованим проявом конформізму є наслідування деструктивної поведінки: вживання алкоголю, куріння чи участь у цькуванні інших, яке відбувається не через власну ініціативу, а з метою уникнути осуду або зберегти належність до групи. Конформна поведінка також може впливати на навчальну мотивацію – наприклад, учень, який раніше демонстрував високу успішність, може свідомо знижувати свої результати, якщо в його оточенні престижною вважається байдужість до навчання (Майєрс, 2014).

Окрему увагу заслуговує вплив групи на формування соціальних і політичних поглядів. Підлітки нерідко переймають позицію своєї групи, не маючи чітко сформованої особистої думки, і утримуються від її висловлення через страх бути відкинутими або осміяними (Прінстайн, Додж, 2008).

Такі приклади демонструють, що конформізм у підлітковому віці – це не лише реакція на тиск, а й результат глибокої внутрішньої потреби бути частиною соціально значущої спільноти. Саме тому важливо створювати середовище, де підліток може відчувати прийняття без втрати особистої автономії.

Ерік Еріксон, відомий американський психолог, розробив теорію психосоціального розвитку, яка охоплює вісім стадій, кожна з яких характеризується специфічним конфліктом. П'ята стадія, що припадає на підлітковий вік (приблизно 12–18 років), зосереджена на конфлікті між ідентичністю та рольовою плутаниною.

На цьому етапі підлітки активно досліджують різні ролі, переконання та ідеї, намагаючись сформувати власну ідентичність. Вони експериментують із різними аспектами свого «Я», прагнучи зрозуміти, хто вони є і яке їхнє місце у світі. Успішне подолання цього конфлікту призводить до формування чіткого уявлення про себе та свої цінності, що Ерік Еріксон називав "вірністю" – здатністю залишатися вірним своїм переконанням та цінностям перед обличчям викликів та альтернативних перспектив (Еріксон, 1968).

Однак, якщо підлітки не можуть успішно вирішити цей конфлікт, вони можуть зіткнутися з рольовою плутаниною, що проявляється у невизначеності щодо власної ідентичності та майбутнього. Це може призвести до почуття невпевненості, сумнівів у собі та труднощів у прийнятті рішень.

Ерік Еріксон також підкреслював важливість соціальних взаємодій у цьому процесі. Підлітки прагнуть до прийняття та визнання з боку однолітків, що може підвищувати їхню схильність до конформізму. Вони можуть приймати поведінкові норми та цінності групи, навіть якщо вони суперечать їхнім власним переконанням, щоб уникнути соціальної ізоляції та забезпечити собі почуття належності (Еріксон, 1968).

Таким чином, підлітковий період за Еріком Еріксоном є критичним етапом у формуванні особистості, де успішне вирішення конфлікту між ідентичністю та рольовою плутаниною сприяє розвитку здорової та стійкої особистості.

Становлення особистості у підлітковому віці відбувається в умовах внутрішніх психологічних змін і посиленого впливу соціального середовища. Відчуття маргінальності, криза ідентичності, потреба у прийнятті та належності до групи формують чутливість до соціального тиску, що, своєю чергою, зумовлює схильність до конформної поведінки. Таким чином, у межах даного дослідження особливості підліткового розвитку розглядаються як ключовий чинник виникнення конформізму, що дозволяє глибше зрозуміти, чому саме в цьому віці така поведінка набуває найбільш виразного характеру.

1.3. Психологічні особливості впливу групи на формування конформізму у підлітків

У підлітковому віці група однолітків відіграє значну роль у становленні поведінкових моделей, ціннісних орієнтацій та соціальних норм підлітка. Вплив групи на формування конформізму у підлітків є багатограним і включає кілька ключових аспектів.

Типологія соціального впливу, запропонована М. Дойчем і М. Джерардом, передбачає два основні його види – нормативний та інформаційний, які нерідко поєднуються у реальній поведінці індивіда. Нормативний вплив зумовлений потребою підлітка бути прийнятим у групі, уникнути осуду чи ізоляції, а тому він прагне відповідати очікуванням однолітків. Інформаційний вплив виникає в ситуаціях невизначеності, коли особа сприймає думку більшості як достовірне джерело і використовує її для формування власного судження або поведінки. Наприклад, підліток може прагнути підтримати групову позицію, щоб бути «як усі», але водночас орієнтуватися на поведінку інших, щоб не помилитися у виборі форм висловлення (Дойч, Джерард, 1955).

У психологічних дослідженнях конформізму науковці виділяють кілька типів конформної поведінки, що відображають різні мотиви пристосування до групових норм. Зокрема, дослідники Л. Крайг та Г. Келмен вказували на важливість внутрішньої мотивації, ступеня усвідомленості та характеру згоди з групою. Особисту стихійну конформність характеризує повна згода з позицією більшості як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівні, що відбувається без внутрішнього конфлікту. Умовна, або зовнішня конформність, передбачає лише зовнішню згоду – індивід діє відповідно до очікувань групи, не поділяючи їх переконань, щоб уникнути осуду або здобути схвалення. Захисна конформність виникає тоді, коли особа шукає психологічну підтримку або безпеку в групі, особливо в умовах стресу чи соціальної нестабільності. Ці типи поведінки демонструють різноманітність шляхів пристосування до соціального тиску, що є

особливо актуальним у підлітковому віці, коли потреба в належності посилено впливає на прийняття рішень (Келмен, 1958).

Важливу роль у формуванні конформної поведінки підлітків відіграє вплив референтної групи – соціальної спільноти, з якою індивід себе ідентифікує та чий норми, цінності й поведінкові зразки приймає за зразок. У підлітковому віці такими групами найчастіше виступають однолітки, шкільне оточення або неформальні молодіжні об'єднання. Як зазначає І. Д. Бех (2013), саме в референтній групі підліток формує уявлення про себе, порівнюючи себе з іншими та адаптуючи власну поведінку до прийнятих у групі стандартів. Вплив цієї групи може мати як позитивний характер – сприяти розвитку комунікативних навичок, впевненості, ініціативності – так і негативний, якщо її норми суперечать морально–етичним або правовим орієнтирам, що може призводити до асоціальних форм поведінки (Бех, 2013).

Психологічні чинники відіграють ключову роль у механізмах конформної поведінки, оскільки саме вони зумовлюють, як особистість реагує на реальний або уявний тиск соціального оточення. Під впливом групи можуть змінюватися не лише зовнішні реакції, а й глибинні переконання, установки та цінності. Як зазначає Герберт Келмен (1958), існують два основні типи конформного підпорядкування: внутрішнє (інтеріоризація) – щира зміна поглядів, коли індивід приймає групову норму як особисто значущу, та зовнішнє (комплаєнс) – коли згода з групою є формальною, без справжнього прийняття, і слугує способом уникнення осуду чи конфлікту. Вибір типу підпорядкування залежить як від сили групового впливу, так і від особистісних рис індивіда, зокрема рівня самостійності, впевненості у власній позиції та потреби в соціальному схваленні (Келмен, 1958).

Неформальні підліткові об'єднання, зокрема молодіжні субкультури, відіграють важливу роль у процесі соціалізації та становлення особистості, особливо в період пошуку ідентичності. Такі групи формують власні правила, цінності та поведінкові моделі, які нерідко відрізняються від нормативів офіційного соціального середовища. Як зазначає І. Д. Бех (2013), належність до

неформальної спільноти часто стає для підлітка джерелом підтримки, самоствердження та відчуття значущості, але водночас вимагає дотримання внутрішніх стандартів цієї групи. У прагненні до прийняття й уникнення соціального відторгнення підлітки можуть демонструвати яскраво виражену конформну поведінку, навіть якщо внутрішньо не поділяють усіх цінностей спільноти. Таким чином, неформальні групи мають потенціал як для позитивного впливу на розвиток особистості, так і для її деформації – залежно від характеру внутрішньогрупових норм (Бех, 2013).

Як зазначали М. Дойч і Г. Джерард (1955), людина може підкорятися групі з двох основних причин: бажання бути прийнятим (нормативний вплив) та прагнення отримати надійну інформацію (інформаційний вплив).

Інформаційний вплив також може призводити до згоди з позицією більшості. Коли ситуація є неоднозначною або складною для самостійної інтерпретації, людина схильна орієнтуватися на поведінку інших як на джерело достовірної інформації. Як зазначають Мортон Дойч і Гарольд Джерард, у таких випадках індивід може міркувати так: «Я не знаю, що відбувається, але інші, здається, впевнені у своїх судженнях. Напевно, варто дотримуватись їхньої думки» (Дойч, Джерард, 1955). Подібну ситуацію демонструють і експерименти Музафера Шерифа з автокінетичним ефектом, у яких випробувані погоджувалися з оцінками інших, сприймаючи їх як більш компетентних у ситуації невизначеності.

Як зазначає Джек Лондон у романі Мартін Іден, певні соціальні групи визнають лише загальноприйняте, придушуючи будь-які прояви незалежної думки серед молоді:

«Вони визнають тільки загальноприйняте – по суті, вони і є загальноприйняте. Вони не блищать розумом, і загальноприйняте прилипає до них так само легко, як ярлик пивного заводу до пляшки пива. І роль їх полягає в тому, щоб заволодіти молодими умами, студентством, загасити в них найменший проблиск самостійної оригінальної думки, якщо така знайдеться, і поставити на них штамп загальноприйнятого.» (Лондон, 2019 С. 292). Цитата

Джека Лондона – художнє, але точне психологічне спостереження про небезпеку тотального конформізму в соціальному середовищі, де загальноприйняте підміняє індивідуальну думку. Така атмосфера сприяє соціальній пасивності, втраті креативності та пригніченню ідентичності, особливо у вразливій періоді юнацького розвитку.

Музафер Шериф, видатний американський соціальний психолог, у 1930–х роках провів серію експериментів, спрямованих на дослідження формування групових норм та їхнього впливу на індивідуальну поведінку. Хоча його дослідження не були спеціально спрямовані на підлітків, отримані результати мають важливе значення для розуміння механізмів конформізму в цьому віці.

Музафер Шериф використовував явище автокінетичного ефекту – оптичної ілюзії, за якої нерухома світлова точка в темряві здається такою, що рухається. Учасникам експерименту пропонувалося оцінити величину цього уявного руху спочатку індивідуально, а потім у групі. Результати показали, що в умовах невизначеності індивіди схильні орієнтуватися на думки інших, формуючи спільні групові норми. Ці норми впливали на їхні судження навіть після завершення групової взаємодії.

Підлітковий вік характеризується підвищеною чутливістю до думки однолітків та прагненням до прийняття в групі. Дослідження Музафера Шерифа демонструють, що в ситуаціях невизначеності або сумніву підлітки можуть приймати групові норми та стандарти поведінки, навіть якщо вони суперечать їхнім власним переконанням. Це особливо актуально в підлітковому віці, коли індивіди активно шукають свою ідентичність і часто орієнтуються на групу для визначення прийнятних моделей поведінки.

Дослідження Музафера Шерифа підкреслюють важливість групового впливу на формування норм і стандартів поведінки. Хоча його експерименти не були спеціально спрямовані на підлітків, отримані результати допомагають зрозуміти механізми конформізму в цьому віці та підкреслюють важливість врахування групових впливів у процесі соціалізації підлітків (Шериф, 1936).

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що формування конформної поведінки у підлітків зумовлюється впливом низки ключових факторів: типами соціального впливу (нормативним та інформаційним), особливостями особистісної мотивації, ідентифікацією з референтною групою, психологічною потребою в прийнятті, рівнем самосвідомості та характером неформального соціального середовища. Підлітки, перебуваючи у фазі активного пошуку ідентичності, є особливо вразливими до впливу групових норм, що визначає їхню схильність до конформізму як адаптивної реакції. Розуміння зазначених чинників дає змогу цілісно осмислити психологічну природу підліткового конформізму та визначити напрямки подальшого дослідження цього феномена.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Проведений нами аналіз наукових підходів до проблематики конформізму в підлітковому віці дозволив нам сформулювати цілісне уявлення про дане явище як складний соціально–психологічний механізм, що формується на перетині біологічних, особистісних та соціальних чинників. Підлітковий вік визначається як період активного становлення ідентичності, пошуку себе та інтеграції в соціальне середовище. У цей час маргінальність статусу підлітка (між дитинством і дорослістю), посилене прагнення до прийняття, емоційна чутливість, нестабільна самооцінка й соціальна тривожність створюють передумови для високої схильності до групового впливу.

Нами було розглянуто типи соціального тиску (нормативний та інформаційний), типи конформної поведінки (зовнішня, внутрішня, захисна) та вплив референтних і неформальних груп, що відіграють ключову роль у формуванні поведінкових моделей підлітків. Дослідження Соломона Аша, Герберта Келмена, Мортон Дойча, Музафера Шерифа, а також нейрофізіологічні дослідження демонструють, як сильний соціальний тиск може змінювати не лише зовнішні реакції, а й внутрішні переконання підлітків.

Підлітковий конформізм може виконувати як адаптаційну функцію – полегшуючи соціалізацію, так і виступати деструктивним чинником – у разі наслідування девіантних моделей поведінки. Таким чином, у першому розділі ми приходимо до висновку, що феномен конформізму є невід’ємною частиною підліткового розвитку, а його глибоке розуміння є важливим для створення ефективних психолого–педагогічних стратегій підтримки молоді в період формування особистості.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФОРМІЗМУ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Методи дослідження конформізму у підлітків

У межах аналізу методів дослідження конформізму у підлітковому віці, ми розглянули немало кількість різноманітних досліджень. Соціальний вплив є одним із ключових чинників формування поведінки впродовж усього життя, особливо у чутливий період становлення самосвідомості в підлітковому віці. Автори дослідження нейронних реакцій на виключення як предиктор сприйнятливості до соціального впливу, прагнули виявити нейропсихологічні механізми, які визначають сприйнятливість до групового тиску в пізньому підлітковому (16–17 років) та молодому дорослому віці (18–31 рік) (Фолк, Касіо, О’Доннелл, 2014).

У дослідженні взяли участь 153 чоловіки, які під час fMRI-сканування виконували завдання соціального впливу. Їм потрібно було оцінити мобільні додатки, а згодом – зіставити власну думку з фіктивними оцінками «групи однолітків». Це дозволило зафіксувати зміни в оцінках (як показник конформізму) та паралельно – нейронну активність у відповідь на соціальний зворотний зв’язок.

Результати дослідження показали, що підлітки частіше, ніж молоді дорослі, змінювали свою думку після отримання інформації, що вона відрізняється від загальноприйнятої (тобто проявляли конформізм).

У підлітків фіксувалась підвищена активність у зонах менталізації (TPJ – теменно–скроневий перехрест, dmPFC – дорсомедіальна префронтальна кора) та позитивної оцінки (VS – вентральне стріатум, vmPFC – вентромедіальна префронтальна кора).

Молоді дорослі демонстрували вищу активність у зонах виявлення конфлікту (AI – передня острівцева кора, dACC – дорсальна передня поясна кора), особливо в ситуаціях, коли їхня думка розходила з групою.

Результати демонструють, що в пізньому підлітковому віці соціальний вплив активує ті зони мозку, що відповідають за усвідомлення позицій інших людей і переоцінку власної думки, що свідчить про глибший рівень когнітивної обробки інформації. Натомість молоді дорослі схильні реагувати на невідповідність із соціальними нормами через емоційний дискомфорт, активуючи зони моніторингу конфліктів. Це свідчить про поступове зміцнення особистісної автономії та зменшення впливу зовнішнього соціального тиску з віком.

Ще одним важливим джерелом для розуміння природи підліткового конформізму та його взаємозв'язку з прийняттям ризику є емпіричне дослідження, проведене американськими вченими Лоуренсом Стайнбергом (Laurence Steinberg), Скоттом Шейфом (Scott Shepherd) та іншими співробітниками Темпльського університету (Temple University, США). Стаття була опублікована у 2005 році в журналі *Developmental Psychology* під назвою "Age Differences in Risk-Taking and Decision-Making: Impact of Peer Influence". Дослідження ґрунтується на теоретичних положеннях про підвищену соціальну чутливість у підлітковому віці та роль групи однолітків у прийнятті ризикованих рішень (Фолкс, Леунг, Фюрман, Кнолл і Блейкмор, 2018).

Мета дослідження полягала у вивченні вікових відмінностей у схильності до ризику та ролі впливу однолітків у прийнятті рішень у різних вікових групах: підлітки (13–16 років), молодь (18–22 роки) та дорослі (24+ роки).

У дослідженні взяли участь 306 осіб, які заповнили два опитувальники (оцінка переваги ризику та прийняття ризикованих рішень) та виконали одне поведінкове завдання на оцінку ризику. Учасники кожної вікової групи були випадково розподілені на дві умови: індивідуальне виконання завдань або виконання у присутності двох однолітків.

Підлітки та молодь продемонстрували вищу схильність до ризику, ніж дорослі. У присутності однолітків усі учасники частіше ухвалювали ризиковані рішення, але цей ефект був найбільш вираженим серед підлітків. Підлітки більше орієнтувалися на потенційні вигоди, ніж на можливі втрати, що вказує на

емоційну імпульсивність і соціальну навіюваність. Дорослі, навпаки, демонстрували вищий рівень когнітивного контролю та зменшення конформної поведінки під впливом соціального оточення.

Отже, отримані дані підтверджують, що підлітки є особливо вразливою групою у контексті соціального впливу. Їх схильність до ризикованої поведінки суттєво посилюється в умовах групового контексту, зокрема при спостереженні чи заохоченні з боку однолітків. Автори підкреслюють важливість врахування соціального середовища у профілактичних програмах, спрямованих на зменшення ризикованої поведінки серед підлітків, зокрема у сфері вживання психоактивних речовин, агресивності та недбалого поводження на дорозі (Касіо, О'Доннелл, Тінні, Ліберман, Тейлор, Фолк, 2015).

У статті журналу «Developmental Cognitive Neuroscience», були опубліковані результати дослідження нейронних корелят, пов'язаних з конформізмом у вибірках підлітків та молодих дорослих, дослідження використовувало функціональну магнітно-резонансну томографію (fMRI) для вивчення мозкової активності підлітків та молодих дорослих під час завдань, пов'язаних із соціальним впливом та конформізмом. В ході дослідження, було виявлено, що активність у вентральному стріатумі (VS) та вентромедіальній префронтальній корі (vmPFC) пов'язана з конформізмом у підлітків та молодих дорослих. Підлітки демонстрували підвищену активність у цих областях мозку у відповідь на соціальний вплив, що свідчить про їхню підвищену чутливість до соціальних сигналів.

У статті «Вікові відмінності у впливі просоціального тиску» (Фолкс, Леунг, Фурманн, Кнолл, Блейкмор, 2018 с1–10) було опубліковане дослідження про вплив однолітків на ризиковану поведінку підлітків. У цьому дослідженні підлітки виконували адаптовану версію завдання з надуванням повітряної кулі (BART), яке маніпулювало соціальним впливом (обережний та ризикований) та інформацією про ризик (інформовані, неінформовані). Результати показали, що соціальний вплив впливає на рішення підлітків у неінформованих умовах, але не

в інформованих. Це свідчить про те, що підлітки більш схильні до впливу однолітків, коли їм бракує інформації про ризики.

У статті «Розробка та валідація шкали SKI–N для оцінки нормативного та інформаційного впливу серед підлітків» (Харт, Грубер, Кларк, Флемінг, 2023) йдеться про дослідження, яке описує розробку та валідацію шкали SKI–N для вимірювання інформаційного та нормативного конформізму серед старшокласників. Шкала продемонструвала надійність та валідність у вимірюванні різних аспектів конформізму, що дозволяє краще розуміти, як підлітки пристосовуються до соціальних норм та впливу однолітків (Прінстайн, Додж, 2016).

Таким чином, це дослідження є яскравим прикладом того, як експериментальні методи можуть виявити не лише загальну схильність до конформізму, а й її тісний зв'язок із поведінковими проявами в реальних соціальних ситуаціях.

Узагальнюючи результати сучасних емпіричних досліджень, можна стверджувати, що формування конформної поведінки у підлітків є складним багаторівневим процесом, на який впливають як психологічні, так і нейрофізіологічні чинники. Доведено, що в умовах соціального тиску підлітки демонструють вищу чутливість до думки однолітків, що супроводжується як поведінковими змінами, так і активацією певних ділянок мозку, пов'язаних із менталізацією, мотивацією та оцінкою соціальних сигналів. Методологічне поєднання традиційних психологічних інструментів і нейрокогнітивних підходів (зокрема шкали SKI–N, завдання BART, fMRI–аналіз) дозволяє глибше зрозуміти природу підліткового конформізму. Це підтверджує необхідність міждисциплінарного підходу в подальших дослідженнях, а також підкреслює важливість створення профілактичних програм, спрямованих на розвиток особистісної автономії та стійкості до зовнішнього соціального впливу в період підлітковості.

2.2. Дизайн емпіричного дослідження прояву конформізму у підлітків

З метою виявлення особливостей прояву конформної поведінки в підлітковому віці було проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь 42 підлітки (вік учасників – 13–15 років) на базі благодійної організації “СТО ВІДСОТКІВ ЖИТТЯ” Дніпровський регіон . Оскільки дослідження проводилось в дистанційному форматі, учасникам були надіслані посилання на Google Forms (<https://forms.gle/a6i8rHcCDcxG5m158>, <https://forms.gle/Jag6w93XEyBmLB2z7>, <https://forms.gle/h9kzsk5woTUPFacg6>) в чати з опитуваними. Вибіркова сукупність формувалася з урахуванням вікових і психологічних особливостей підліткового віку, коли особливо загострюється потреба у прийнятті з боку однолітків, що може зумовлювати схильність до конформізму.

Дослідження проходило у кілька етапів:

1. На підготовчому етапі було узгоджено проведення дослідження з адміністрацією закладу, отримано письмову згоду батьків на участь дітей у дослідженні. Також було проведено інструктаж для учасників щодо правил проходження опитувань та забезпечення анонімності результатів.

2. На діагностичному етапі проведено збір емпіричних даних, для цього були використані такі психодіагностичні методики:

– Тест-опитувальник оцінки соціально-комунікативної компетентності (СКК) – використовувалась шкала «Надмірне прагнення до конформності» (Куценко, 2003) (Додаток А).

– Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда (Роджерс, Даймонд, 2001) (Додаток Б).

– Методика «Діагностика міжособистісних відносин» (Т. Лірі, 1957) (Додаток В).

3. Аналітичний етап, на якому було здійснено їх кількісну та якісну обробку зібраних даних, визначено рівні конформізму серед підлітків, проаналізовано взаємозв'язки між адаптованістю, стилями міжособистісної поведінки та рівнем конформності. Отримані результати лягли в основу

подальших висновків та рекомендацій для батьків і педагогів щодо профілактики небажаної конформної поведінки.

4. Узагальнюючий етап, на якому проведено інтерпретацію результатів дослідження, сформульовано висновки та розроблено пропозиції щодо вдосконалення психолого-педагогічної роботи з батьками та підлітками. Результати стали підґрунтям для створення програми психологічної корекції поведінкових проявів конформізму та консультаційно-просвітницької діяльності з батьками.

Тест-опитувальник соціально-комунікативної компетентності (СКК) є психодіагностичним інструментом, призначеним для вивчення рівня сформованості соціальних та комунікативних умінь і навичок у дітей та підлітків. Авторська група, яка розробила цю методику, ставила за мету виявлення особливостей поведінки особистості в соціальних ситуаціях, її здатності до ефективної взаємодії з іншими, а також готовності до адаптивної поведінки у колективі.

Методика складається з низки шкал, що відображають окремі компоненти соціально-комунікативної компетентності. У межах нашого дослідження була використана шкала «Надмірне прагнення до конформності», яка оцінює рівень схильності особистості до підпорядкування соціальному тиску, прийняття колективної думки без критичного осмислення, уникнення відповідальності за власний вибір, орієнтації на схвалення з боку оточення.

Респондентам пропонуються твердження, які стосуються їхньої поведінки в типових соціальних ситуаціях. Учасники мають оцінити ступінь своєї згоди або незгоди з кожним твердженням за шкалою. За результатами підраховується загальний бал за відповідною шкалою, який дозволяє визначити низький, середній або високий рівень конформності.

Методика є зручною у використанні, не вимагає багато часу для заповнення (близько 10–15 хвилин), легко сприймається підлітками та дозволяє отримати надійні результати для подальшого аналізу.

Застосування цієї шкали у дослідженні дало змогу оцінити, наскільки сильно підлітки орієнтуються на думку оточення і чи схильні вони діяти всупереч власним переконанням заради прийняття у групі. Отримані результати були співвіднесені з іншими діагностичними методами для комплексної оцінки рівня конформної поведінки.

Методика діагностики соціально–психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда розроблена К. Роджерсом і Р. Даймондом (Співак & Османова, 2023), є інструментом для оцінювання ступеня адаптованості особистості до соціального середовища. Вона дає змогу виявити рівень емоційного комфорту, соціальної інтегрованості та внутрішньої гармонії індивіда, а також визначити наявність проблем у соціально-психологічній адаптації.

Методика складається з 101 твердження, які респондент оцінює за шкалою «так»/«ні», залежно від того, наскільки висловлене твердження відповідає його власному стану чи поведінці. Результати відповідають певним інтегральним показникам, які відображають психологічний стан людини: адаптивність, дезадаптивність, прийняття себе, неприйняття себе, прийняття інших, неприйняття інших, залежність від інших, емоційний комфорт, емоційний дискомфорт.

Результати методики дозволяють сформувати загальну картину адаптаційного профілю підлітка. Високі показники за шкалами адаптації, самоприйняття, емоційного комфорту свідчать про високий рівень соціально–психологічної адаптації. Водночас підвищені показники за шкалами субмісивності, ескапізму, невротичності або асоціальності можуть вказувати на ризик дезадаптації та схильність до конформної поведінки під впливом зовнішнього тиску.

У межах нашого дослідження ця методика використовувалась для оцінки індивідуальних особливостей підлітків, пов'язаних із соціальною адаптацією та готовністю протистояти негативним груповим впливам. Це дозволило виявити внутрішні чинники, що можуть сприяти формуванню або, навпаки, запобігати проявам конформізму в підлітковому віці.

Методика Т. Лірі (Співак & Османова, 2023) призначена для вивчення особливостей міжособистісної поведінки людини в соціальних взаємодіях. Вона дозволяє визначити, як індивід поводить себе у спілкуванні з іншими, які типи стосунків він зазвичай формує та який соціально-психологічний стиль є для нього характерним.

Методика «Діагностика міжособистісних відносин», розроблена Тімоті Лірі, є психодіагностичним інструментом, що дозволяє визначити типові форми поведінки особистості у міжособистісній сфері. Вона широко використовується в психологічній практиці для дослідження соціальних ролей, особистісних характеристик у спілкуванні, а також схильності до конформної поведінки.

Модель Лірі базується на циркумплексній структурі міжособистісної поведінки, яка поділяє її на вісім основних типів, розташованих за колом, утворюючи дві основні біполярні осі:

- вісь домінування – підпорядкування;
- вісь доброзичливості – ворожості.

Ці осі визначають загальну позицію особистості у соціальній взаємодії.

Типи міжособистісної поведінки (шкали):

- Авторитарний (I)
- Егоїстичний (II)
- Агресивний (III)
- Підозріливий (IV)
- Підпорядковуваний (V)
- Залежний (VI)
- Доброзичливий (VII)
- Альтруїстичний (VIII)

Підліткам пропонуються твердження, що відображають різні аспекти поведінки. На основі відповідей обчислюється кількість балів за кожною з восьми шкал. Потім ці результати використовуються для побудови графіка та

розрахунку двох основних інтегральних показників: Домінування та Доброзичливість.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Підлітковий вік є чутливим періодом формування самосвідомості та соціальної поведінки, у якому конформізм набуває особливого значення. Соціальний вплив у цьому віці виступає одним із провідних чинників, що визначають схильність особистості до групового тиску.

Нейропсихологічні дослідження із застосуванням функціональної МРТ (fMRI) засвідчили, що підлітки частіше, ніж молоді дорослі, змінюють свої судження під впливом соціального зворотного зв'язку. У них активуються зони мозку, пов'язані з менталізацією (TPJ, dmPFC) та мотиваційною оцінкою (VS, vmPFC), що свідчить про глибоку когнітивну обробку соціальних сигналів. На відміну від цього, дорослі частіше виявляють активність у зонах виявлення конфлікту (AI, dACC), що пов'язано з емоційним дискомфортом і зростанням автономії.

Підлітковий конформізм також корелює з ризикованою поведінкою. Умови соціального спостереження, особливо за присутності однолітків, підвищують готовність до прийняття ризику. Підлітки орієнтуються переважно на вигоди, демонструючи емоційну імпульсивність та чутливість до думки групи.

З метою емпіричної перевірки зазначених положень було проведено дослідження серед 42 учнів 8–9 класів (вік 13–15 років). Програма дослідження включала кілька етапів: підготовчий, діагностичний, аналітичний та узагальнюючий. На діагностичному етапі використовувалися три психодіагностичні методики: тест соціально–комунікативної компетентності (СКК), методика К. Роджерса і Р. Даймонда, методика Т. Лірі.

Обробка результатів включала кількісний і якісний аналіз, виявлення рівнів конформізму та аналіз взаємозв'язків між показниками адаптації, типами міжособистісної поведінки та соціальною орієнтацією.

Узагальнення емпіричних і теоретичних даних свідчить, що формування конформізму у підлітків є багаторівневим процесом, зумовленим як нейрофізіологічними механізмами, так і соціально–психологічними чинниками. Використання комплексного діагностичного підходу дозволяє глибше дослідити природу цієї поведінки.

Результати можуть бути використані для розробки профілактичних програм, спрямованих на розвиток автономності, стійкості до соціального тиску та запобігання ризикованій поведінці серед підлітків. Вони також мають практичну цінність для шкільних психологів, педагогів і батьків у контексті освітньо–виховної та консультативної роботи.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГРУПИ НА КОНФОРМІЗМ У ПІДЛІТКІВ

3.1. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

На основі отриманих емпіричних даних, зібраних за допомогою тесту–опитувальника для оцінки соціально–комунікативної компетентності (СКК), методики діагностики соціально–психологічної адаптації, розробленої К. Роджерсом та Р. Даймондом, а також методики «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі, було проведено комплексний кількісний аналіз отриманих результатів. Цей аналіз дозволив визначити не лише рівень схильності підлітків до проявів конформної поведінки, а й окреслити особливості їхньої соціальної адаптації в різних соціально-психологічних контекстах. Крім того, завдяки вивченню міжособистісних взаємин, були ідентифіковані провідні стилі спілкування та взаємодії, які характеризують соціальну поведінку респондентів. Такий комплексний підхід забезпечив всебічне розуміння механізмів, що визначають поведінкові стратегії підлітків у груповому середовищі, і допоміг розкрити взаємозв'язок між конформізмом, рівнем адаптації та якістю міжособистісних контактів.

У Таблиці 3.1. та на Рисунку 3.1. представлено результати за методикою соціально–комунікативної компетентності СКК, а саме шкала «Надмірне прагнення до конформності», де показано розподіл підлітків за рівнями конформності (високий, середній, низький).

Таблиця 3.1.

**Тест–опитувальник соціально–комунікативної компетентності (СКК) –
шкала «Надмірне прагнення до конформності»**

Рівень конформності	Кількість підлітків	Відсотки
Високий рівень	14	33,3%
Середній рівень	20	47,6%
Низький рівень	8	19,1%

Рис. 3.1. Розподіл підлітків за рівнями надмірного прагнення до конформності (СКК)

У результаті обробки даних за шкалою «Надмірне прагнення до конформності» було виявлено три рівні вираженості цього показника серед обстежених підлітків.

Високий рівень конформності продемонстрували 14 осіб. Для цієї групи характерна виражена орієнтація на думку оточення, уникнення проявів самостійної ініціативи, схильність погоджуватися з колективною позицією навіть за наявності власної точки зору. Така поведінка може свідчити про підвищений рівень тривожності, знижене відчуття впевненості у власних силах, а також про потребу в соціальному прийнятті та уникненні конфліктів у групі.

Середній рівень конформності виявлено у 20 підлітків. Ці респонденти загалом демонструють здатність підтримувати баланс між особистими

переконаннями та соціальними очікуваннями. Вони мають потенціал до критичного мислення, однак у ситуаціях невизначеності або тиску з боку групи можуть проявляти схильність до пристосувальної поведінки.

Низький рівень конформності спостерігається у 8 підлітків. Представники цієї категорії, як правило, виявляють незалежність суджень і поведінки, не бояться висловлювати відмінну від більшості думку, демонструють низьку сприйнятливості до соціального тиску. Такі характеристики можуть бути ознакою сформованої особистісної позиції, високого рівня самооцінки та внутрішньої автономії.

У Таблиці 3.2. та на Рисунку 3.2. подано узагальнені результати за методикою соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда з виокремленням основних показників адаптації та дезадаптації.

Таблиця 3.2.

Методика К. Роджерса та Р. Даймонда – кількісний розподіл

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Адаптованість	28	14	0
Прийняття себе	12	18	12
Прийняття інших	30	8	4
Емоційний комфорт	16	15	11
Емоційний дискомфорт	16	14	12
Залежність від інших	25	12	5
Дезадаптивність	10	22	10

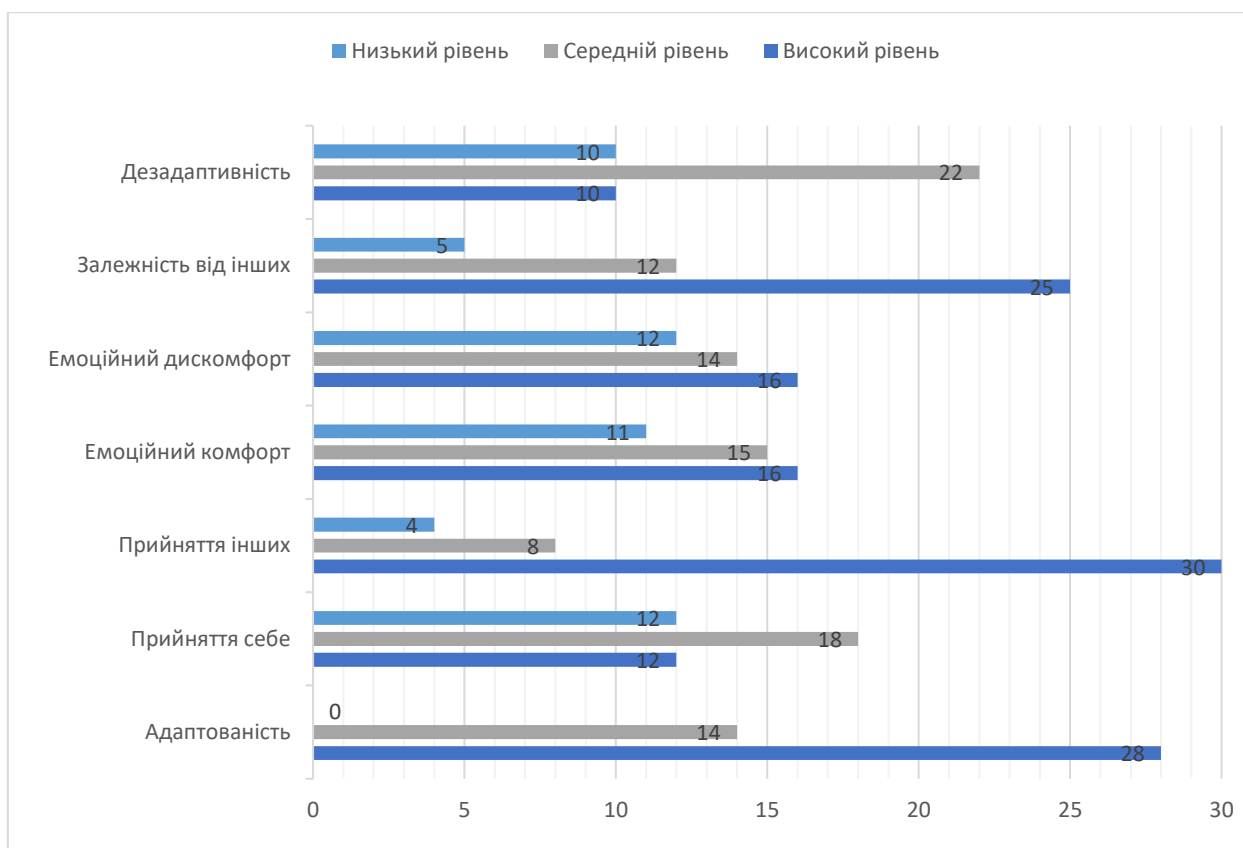

Рис. 3.2. Розподіл підлітків за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда

Результати дослідження за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда засвідчать, що більшість підлітків демонструють достатній рівень соціальної адаптованості. Так, 28 учасників мають високі показники за шкалою адаптації, що свідчить про їхнє успішне пристосування до соціального середовища, ефективне функціонування в міжособистісних стосунках і здатність приймати соціальні норми без суттєвого внутрішнього напруження.

Показник прийняття себе перебуває на середньому рівні у 18 підлітків, що є типовим для підліткового віку з огляду на нестабільність самооцінки та інтенсивні процеси самопізнання. Водночас у 12 підлітків виявлено труднощі з позитивним самосприйняттям, що може вказувати на емоційну нестабільність, підвищену самокритику або невпевненість у власних можливостях.

За шкалою прийняття інших 30 учасників дослідження продемонстрували високий рівень відкритості до соціальної взаємодії, емпатійності та толерантності. Це свідчить про сприятливий емоційно-соціальний клімат у групі та схильність до конструктивної взаємодії з оточенням.

Щодо емоційного стану, приблизно третина підлітків переживає певний внутрішній дискомфорт. Це може проявлятися у вигляді тривожності, емоційного напруження або незадоволеності соціальними умовами, що потребує додаткової уваги з боку психолога.

Досить високий рівень залежності від думки інших зафіксовано у 25 осіб. Така характеристика свідчить про орієнтацію на зовнішнє схвалення, що потенційно знижує рівень особистісної автономії та може бути чинником схильності до конформної поведінки.

Водночас 10 підлітків мають ознаки вираженої дезадаптації, що може вказувати на труднощі в соціальному функціонуванні, емоційній саморегуляції та потребу в психологічній підтримці для стабілізації їхнього емоційного стану та інтеграції у соціальне середовище.

У Таблиці 3.3. та на Рисунку 3.3. зображено дані, отримані за методикою Т. Лірі, що відображають домінантні типи міжособистісної поведінки підлітків у контексті соціальної взаємодії.

Таблиця 3.3.

Методика Т. Лірі – кількісний розподіл

Тип міжособистісної поведінки	Кількість підлітків (n = 42)
Авторитарний (I)	4
Егоїстичний (II)	3
Агресивний (III)	2
Підозріливий (IV)	2
Підпорядковуваний (V)	8
Залежний (VI)	10
Доброзичливий (VII)	7
Альтруїстичний (VIII)	6

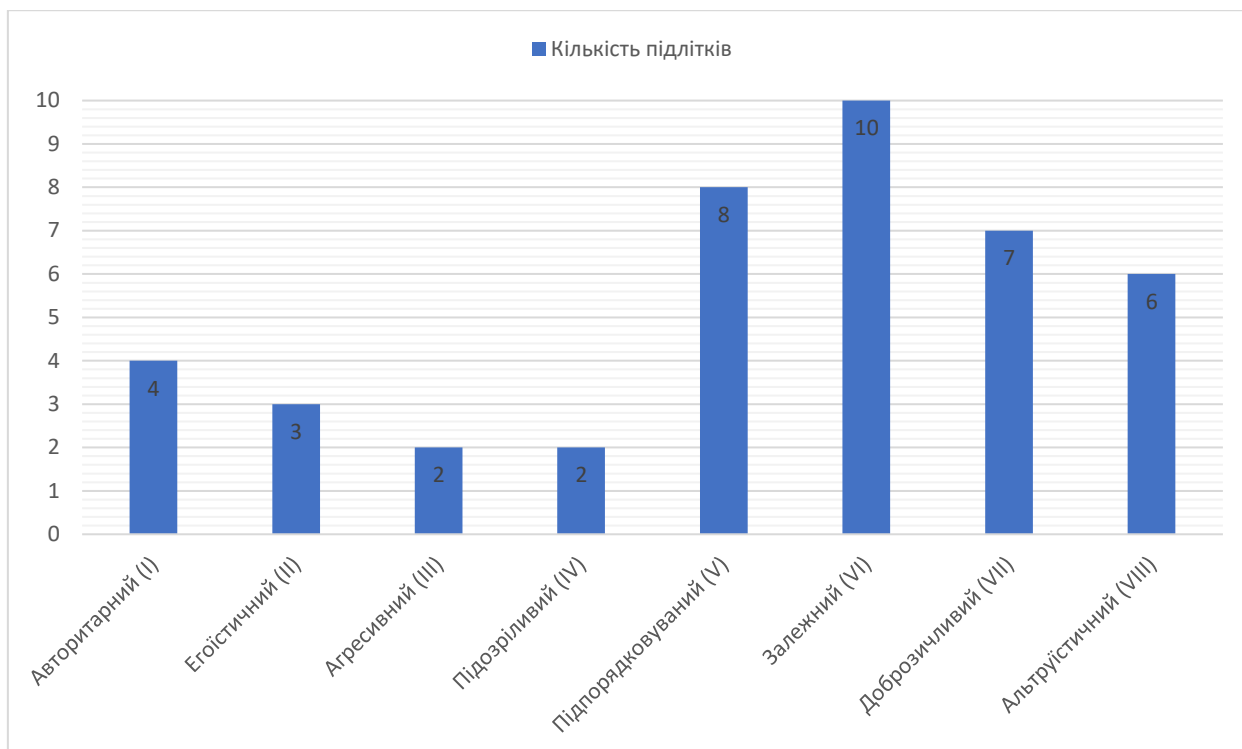

Рис. 3.3. Розподіл підлітків за методикою Т. Лірі

У досліджуваній вибірці найбільше підлітків продемонстрували виражені риси залежного (тип VI) та підпорядкованого (тип V) стилю міжособистісної взаємодії. Це свідчить про домінування орієнтації на думку оточення, потребу в зовнішньому керівництві та схильність до уникнення відповідальності у соціальній взаємодії. Така поведінка є характерною для осіб із підвищеним рівнем конформності.

Певна частина підлітків виявила характеристики доброзичливого (тип VII) та альтруїстичного (тип VIII) стилів, що вказує на відкритість до соціальних контактів, готовність до співпраці, допомоги та уникнення конфліктів шляхом поступок. Попри позитивне забарвлення таких установок, вони також можуть бути пов'язані з уникненням напружених ситуацій ціною поступки власним переконанням, що опосередковано підтримує конформну поведінку.

Менш поширеними виявилися риси авторитарного (тип I), егоїстичного (тип II), агресивного (тип III) та підозріливого (тип IV) стилів, що характеризуються прагненням до домінування, контролю, емоційної відстороненості або конфліктності. Ці прояви спостерігалися у меншості

досліджуваних і можуть свідчити про схильність до автономності або міжособистісної напруженості.

Аналіз результатів трьох методик – опитувальника соціально–комунікативної компетентності (СКК), методики К. Роджерса і Р. Даймонда та методики Т. Лірі – виявив узгоджену тенденцію до підвищеної соціальної залежності та схильності до конформної поведінки серед значної частини підлітків.

Серед чинників, що можуть сприяти цьому, варто виокремити підвищену емоційну чутливість, середній або знижений рівень самоприйняття, а також виражену потребу в зовнішньому схваленні. У сукупності ці особливості створюють підґрунтя для потенційних труднощів у процесі соціалізації та можуть виступати факторами ризику дезадаптації в умовах зростання соціального тиску або в умовах, що потребують особистісної автономії.

3.2. Програма психологічної корекції поведінкових проявів конформізму

На основі проведеного дослідження було створено програму психологічної корекції поведінкових проявів конформізму. Програму розроблено з урахуванням сучасних підходів у галузі соціальної психології, когнітивно-поведінкової терапії та арт-терапії. Вона спрямована на подолання надмірно адаптивних і пасивних форм поведінки, коли індивід без критичного мислення сприймає домінуючі групові установки та соціальні норми, втрачаючи власну індивідуальність. Нижче подано опис основних компонентів програми, методологічних засад, етапів реалізації та способів оцінювання її ефективності.

Як нами зазначалося раніше, конформізм як соціально-психологічне явище відображає тенденцію індивіда адаптувати свої переконання та поведінку відповідно до домінуючих соціальних норм і групових встановлень, що може негативно впливати на розвиток суб'єктивної автономії та критичного мислення. Дослідження вказують на існування як зовнішніх – поверхневих форм конформізму, зумовлених прагненням до схвалення з боку групи, так і внутрішніх – глибоко інтегрованих форм, коли індивід щиро приймає групові установки. Розуміння цих механізмів стало основою для створення програми, спрямованої на зменшення негативних наслідків надмірної конформістської поведінки шляхом розвитку самосвідомості, критичного мислення та емоційної регуляції.

Концепція розробленої програми спирається на поєднання кількох психологічних підходів, зокрема когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії та групового навчання соціальних навичок. Застосування когнітивно-поведінкових технік дозволяє виявляти та змінювати автоматизовані мисленнєві схеми, які сприяють безкритичному прийняттю зовнішніх норм і очікувань. Арт-терапевтичні методи спрямовані на активізацію творчого потенціалу особистості та розвиток здатності до самовираження, що виступає ресурсом у подоланні схильності до конформного реагування. Окрему роль у структурі програми відіграють групові форми роботи, які створюють безпечний простір для

відкритої комунікації, аналізу власних переконань і переосмислення як внутрішніх, так і зовнішніх детермінант поведінкових патернів (Рибкіна & Корсунська, 2020; Черепаха, 2020).

Основною метою психологічної корекції є зниження рівня надмірного конформізму шляхом розвитку особистісної автономії, посилення здатності до критичного мислення, розширення системи ціннісних орієнтацій, а також формування адаптивних стратегій саморегуляції й ефективних соціальних навичок.

Досягнення цієї мети передбачає послідовну реалізацію кількох завдань: виявлення індивідуальних особливостей конформістського патерну за допомогою діагностичних методик; аналіз негативних наслідків надмірної конформної поведінки для міжособистісної взаємодії та особистісного розвитку; розробку й застосування інтегрованих психологічних методик, спрямованих на формування автономії, розвиток самокритичного мислення та емоційної саморегуляції; а також проведення тренінгових заходів, орієнтованих на активізацію особистісних ресурсів і підвищення рівня критичної самооцінки.

Програма психологічної корекції має бути модульною та адаптивною, що забезпечує можливість її застосування для різних цільових груп – підлітків, учнів, студентів – із урахуванням їхніх індивідуально-психологічних особливостей та специфіки соціального контексту, в якому вони функціонують. Основні компоненти програми включають діагностичний блок, спрямований на виявлення рівня й типів конформізму; психоосвітній модуль, який формує уявлення про механізми соціального впливу та наслідки надмірної пристосованості; тренінгову частину, що охоплює розвиток критичного мислення, емоційної саморегуляції та навичок асертивної поведінки; а також рефлексивно-аналітичні заняття, які сприяють усвідомленню особистісних цінностей та формуванню внутрішньої автономії.

Далі програму поділено на кілька основних блоків, кожен із яких має свою специфіку та спрямованість. Основна частина програми реалізується протягом 7 сесій тривалістю 80–90 хвилин кожна (програма тренінгів представлена в

Додатку Г). Під час цих сесій проводяться інтегровані заняття з використанням методик усіх блоків.

Структура кожної сесії зазвичай включає три основні частини:

1. Вступна частина передбачає встановлення групових правил, коротке ознайомлення з темою заняття та обговорення виконання домашніх або попередніх завдань. Це допомагає налаштувати учасників на роботу та створити безпечну атмосферу для подальшої взаємодії;

2. Основна частина складається з інтерактивних вправ, що можуть включати завдання з когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії, рольові ігри та вправи на самовираження й аналіз власних реакцій. Усі ці активності спрямовані на розвиток асертивності, самосвідомості та критичного мислення;

3. Заключна частина передбачає підсумкову дискусію і рефлексію, під час яких учасники діляться своїми емоційними відчуттями, обговорюють успіхи та труднощі, що допомагає зміцнити групову згуртованість і закріпити нові навички.

Етап 1. Початкові сесії.

Після проведення діагностики реалізується модуль лекційних та семінарських занять, спрямований на розвиток самосвідомості та критичного аналізу соціальних впливів. Учасники ознайомлюються з основами соціальної психології, механізмами соціального впливу, різними формами конформізму та їхнім впливом на міжособистісні стосунки. Водночас розглядаються теоретичні моделі, які описують як позитивні, так і негативні аспекти конформістської поведінки (Руденок & Левицька, 2020).

Етап 2. Когнітивно-поведінкові та арт-терапевтичні сесії.

Учасники виконують вправи, спрямовані на модифікацію автоматичних мисленнєвих патернів, що провокують надмірну конформацію. Паралельно проводяться арт-терапевтичні заняття, де через творчість кожен має змогу виразити своє «я» без страху осуду, що є важливим для подолання конформістських тенденцій.

Когнітивно-поведінковий блок включає вправи, спрямовані на виявлення та корекцію автоматичних негативних установок, які посилюють надмірне підкорення соціальним нормам. Тренінгові завдання орієнтовані на розвиток навичок критичного мислення, аналізу власних думок і емоцій, а також формування більш адаптивних моделей поведінки.

Арт-терапевтичний блок передбачає застосування методик, що допомагають учасникам творчо виразити свої емоції та переосмислити власну ідентичність. Цей підхід сприяє подоланню конформістських патернів через розвиток індивідуальної креативності й самовираження. Учасники виконують вправи з візуальної експресії – малювання, моделювання – та творчі розповіді, які стимулюють процес самовизначення. (Астрон & Никоненко, 2023).

Етап 3. Групові тренінги.

Цей етап включає рольові ігри, вправи на розвиток асертивності та навичок відстоювання власної думки у ситуаціях групового тиску. Він спрямований на розвиток комунікативних умінь і формування конструктивної взаємодії між учасниками.

Груповий тренінговий блок створює безпечне середовище, у якому учасники можуть активно аналізувати власну поведінку, отримувати конструктивний зворотний зв'язок від інших, а також удосконалювати навички асертивного спілкування. У цьому блоці застосовуються методики рольових ігор, вправи на «вентиляцію почуттів», колективні завдання на співпрацю та дискусійні практики, що сприяють усвідомленню соціальних ролей та формуванню ефективної комунікації.

Практичний блок саморегуляції та емоційного менеджменту орієнтований на освоєння методів релаксації, медитації та психогімнастики, які допомагають знизити рівень стресу і підтримувати позитивний емоційний стан. Ці навички є ключовими для запобігання автоматичним конформістським реакціям у ситуаціях соціального тиску. Практичні вправи включають техніки усвідомленості, перебування у моменті та співпереживання, що сприяють кращому розпізнаванню і контролю власних емоцій.

Етап 4. Підсумковий аналіз і рефлексія.

Після завершення основних занять відбувається етап підсумкового аналізу і рефлексії, що допомагає закріпити результати програми та усвідомити особисті зміни. Учасники діляться своїми відчуттями, успіхами і труднощами, обговорюють зміни у ставленні до соціального тиску та здатності протистояти конформізму.

Фахівці та група надають зворотний зв'язок, підтримуючи позитивні зміни і вказуючи на можливі напрямки подальшого розвитку. Проводиться повторна діагностика для оцінки ефективності корекції за ключовими показниками: рівнем конформізму, самооцінкою, критичним мисленням та емоційною стійкістю.

Цей етап допомагає учасникам підсумувати пройдений шлях і отримати ресурси для подальшого саморозвитку та зміцнення особистісної автономії.

Завершальним етапом інтервенції є оцінка змін у поведінкових, емоційних та когнітивних показниках учасників шляхом повторної діагностики, аналізу їхніх самостійних рефлексій та колективного обговорення результатів. Цей етап дає змогу визначити ефективність проведеної корекції, рівень зниження конформістських реакцій та зростання особистісної автономії.

Етап 5. Повторна діагностика.

Цей етап передбачає проведення повторного комплексного обстеження учасників з метою оцінки динаміки змін, що відбулися в процесі корекційної роботи. Особлива увага приділяється таким ключовим показникам, як рівень конформізму, самооцінка, розвиток критичного мислення та емоційна стійкість.

Для повторної діагностики використовуються ті самі або аналогічні інструменти, що й на початковому етапі, що дозволяє порівняти результати та визначити ефективність застосованих методик. Це дає змогу виявити позитивні зміни у поведінкових паттернах, підвищення особистісної автономії та покращення здатності адекватно реагувати на соціальний тиск.

Отримані дані слугують основою для підсумкового аналізу та формування рекомендацій щодо подальшої роботи над особистісним розвитком і зміцненням навичок саморегуляції.

Оцінка ефективності здійснюється на основі порівняння результатів попередньої і повторної діагностики, аналізу самозвітів учасників та спостережень експертів. Основними критеріями оцінювання є:

- Зниження рівня автоматичних конформістських реакцій, що проявляється у зменшенні соціальної бажаності та меншій схильності підкорятися груповим нормам.
- Підвищення самооцінки, розвиток індивідуальної автономії та здатності до самостійного мислення.
- Покращення міжособистісних відносин і розвиток конструктивних комунікативних навичок, що підтверджується позитивними змінами в груповій динаміці.
- Підвищення емоційної регуляції та ефективного управління стресом, що сприяє зменшенню негативного впливу соціального тиску.

Програма передбачає гнучку адаптацію відповідно до професійних і соціальних характеристик учасників. Для студентів акцент робиться на розвитку особистісної автономії, підвищенні критичного мислення та формуванні навичок самостійного прийняття рішень. У професійних групах, таких як тренери чи викладачі, особливу увагу приділяють роботі з надмірним конформізмом, який може обмежувати лідерські якості та впливати на професійне сприйняття і авторитет.

Адаптація реалізується через корекцію змісту сесій, індивідуалізацію підходів під час діагностики, а також застосування різних форматів групової роботи. Це дозволяє максимально врахувати специфіку соціального та культурного середовища кожної групи, що підвищує ефективність інтервенції та сприяє більш глибокому опрацюванню проблем.

Підсумовуючи, розглянута програма психологічної корекції є цілісною та багаторівневою системою, яка поєднує елементи когнітивно-поведінкової

терапії, арт-терапії, тренінгових технологій та практик емоційної саморегуляції. Її головною метою є зниження надмірного рівня конформізму шляхом формування критичного мислення, підвищення особистісної автономії та розвитку соціальних і емоційних навичок.

Реалізація програми сприяє гармонізації міжособистісних стосунків, підвищенню впевненості в собі, здатності до прийняття самостійних рішень і зниженню чутливості до соціального тиску. Завдяки цим ефектам підвищується загальний рівень психологічного благополуччя учасників, що особливо важливо в умовах зростаючих соціальних викликів та змін.

Таким чином, дана програма виступає ефективним інструментом психологічного впливу, який базується на сучасних наукових підходах і може бути успішно інтегрований у практику супроводу та розвитку особистості.

3.3. Програма консультаційно-просвітницької діяльності з батьками щодо попередження виникнення конформної поведінки у підлітків

Підлітковий вік є важливим етапом онтогенетичного розвитку, який характеризується активним пошуком особистісної ідентичності, формуванням самоусвідомлення та соціального самовизначення. У цей період суттєво посилюється вплив референтної групи, зокрема однолітків, що нерідко зумовлює формування конформної поведінки – безкритичного прийняття норм, цінностей і моделей поведінки соціального оточення, навіть за умови їхньої невідповідності внутрішнім переконанням особистості (Максимової, 2021).

Теоретична основа програми спирається на концептуальні положення соціальної підтримки та превентивної педагогіки, відповідно до яких батьки повинні бути активно залученими до процесу виховання, сприяючи формуванню у підлітків адекватного ставлення до соціальної реальності, здатності протидіяти деструктивним зовнішнім впливам і розвивати навички критичного мислення. Визначальним чинником у попередженні становлення конформної поведінки є наявність цілісної та системної моделі раннього виявлення психолого–педагогічних ризиків і цілеспрямованої підтримки особистісного розвитку підлітків. Не менш значущою є активізація інноваційних форм і методів психолого–педагогічної взаємодії з батьками, що орієнтовані на підвищення їх виховного потенціалу та поглиблення розуміння соціально-психологічних викликів, які супроводжують процес дорослішання дитини (Кабусь, 2022).

Активна залученість батьків до виховного процесу виступає ключовим чинником у профілактиці виникнення конформної поведінки, оскільки сімейна система формує емоційний стан підлітка та визначає напрямки його соціальної адаптації (Петришин & Олійник, 2016).

Регулярне інформування батьків, проведення консультацій і тренінгів сприяють підвищенню рівня їх усвідомлення значущості сімейного впливу у формуванні особистісних цінностей, глибшому розумінню психоемоційних потреб дитини, а також ознайомленню з ефективними методами мотивації,

спрямованими на протидію негативним груповим впливам (Петришин & Олійник, 2016).

Практична реалізація цих завдань відбувається через організацію спільних заходів, які створюють умови для обміну досвідом між батьками та розробки ефективних стратегій, що запобігають формуванню небажаної конформності в підліткових групах. Такий підхід посилює виховний потенціал сім'ї і сприяє формуванню у підлітків автономності й критичного ставлення до соціального оточення.

З огляду на зазначене, особливої актуальності набуває взаємодія з батьками, які відіграють провідну роль у підтримці когнітивної автономії підлітка, формуванні критичного мислення, розвитку самоповаги та здатності до усвідомленого вибору. Саме тому було розроблено програму консультативно–просвітницької діяльності з батьками, спрямовану на профілактику виникнення конформної поведінки у підлітків. Її змістові положення базуються на сучасних наукових уявленнях про психосоціальні особливості юнацького віку та роль дорослих у збереженні особистісної цілісності дитини в умовах соціального тиску (Крамарчук, 2023).

Основною метою цієї програми є забезпечення батьків необхідними знаннями та практичними навичками для створення сприятливого сімейного мікроклімату, підвищення рівня їхньої педагогічної обізнаності, а також формування ефективних стратегій попередження схильності підлітків до конформної поведінки, яка здатна негативно впливати на процес їх особистісного становлення (Кабусь, 2022).

Досягнення зазначеної мети передбачає реалізацію комплексу завдань, зокрема: формування науково обґрунтованих уявлень у батьків про природу, типи та основні детермінанти конформної поведінки в підлітковому віці; осмислення ролі сімейного виховання як чинника розвитку автономності мислення, самостійності та критичного осмислення соціальних впливів; розвиток комунікативної компетентності у взаємодії з підлітками, що ґрунтується на принципах емоційної підтримки, партнерства та поваги до

особистісної автономії дитини; а також організацію психолого–педагогічного супроводу батьків у складних виховних ситуаціях, пов’язаних із проявами конформізму.

Цільова аудиторія: батьки учнів 7–9 класів закладів загальної середньої освіти. Програма розрахована на 3 місяці з одним заняттям на два тижні та реалізується у групових заняттях, лекційно-дискусійних сесіях, тренінгах, індивідуальній та груповій психологічній консультації.

Програма має модульну побудову, що забезпечує її гнучкість, адаптивність до потреб різних сімейних систем і можливість інтеграції в освітнє середовище. До її складу входять п’ять основних блоків: інформаційно-аналітичний, консультативно-роз’яснювальний, практичний блок, психологічно–профілактичний, технологічний та інформаційний.

Реалізація програми передбачає три етапи: підготовчий, основний та етап моніторингу та корекції.

Підготовчий етап реалізації програми передбачає комплексну діагностику соціально-педагогічних проблем, пов’язаних із проявами конформної поведінки у підлітковому віці. На цьому етапі здійснюється збір емпіричних даних шляхом використання валідних психодіагностичних методик, анкетування та опитувань, що охоплюють як батьків, так і педагогічних працівників, які безпосередньо взаємодіють із підлітками (Алексеева & Кабусь, 2022). Аналіз отриманої інформації дозволяє виявити актуальні тенденції, визначити домінуючі чинники ризику та соціальні детермінанти, які сприяють розвитку конформної поведінки. Зібрані дані слугують основою для конструювання змісту програми з урахуванням особливостей цільової аудиторії, що забезпечує її релевантність, практичну спрямованість і максимальну ефективність на подальших етапах реалізації. (Кабусь, 2022).

На основному етапі реалізації програми впроваджуються всі її ключові структурні блоки, зокрема: інформаційно–аналітичний, консультативно-роз’яснювальний, практичний, психологічно–профілактичний та технологічний. Систематична організація семінарів, тренінгів і консультаційних сесій

забезпечує стабільну підтримку батьківської аудиторії, дозволяючи своєчасно реагувати на актуальні виклики, пов'язані з вихованням підлітків та профілактикою проявів конформної поведінки.

1. Інформаційно-аналітичний блок.

Передбачає надання батькам актуальної, науково обґрунтованої інформації щодо основних чинників ризику розвитку конформної поведінки у підлітковому віці. У фокусі – аналіз причин низького рівня сімейної підтримки, відсутності відкритого діалогу та недорозвиненого критичного мислення (Петришин & Олійник, 2016). Зміст блоку базується на даних соціально-психологічних досліджень, що підтверджують провідну роль батьків у формуванні стійких моделей адаптивної поведінки (Алексєєнко та ін., 2019).

2. Консультативно-роз'яснювальний блок.

Реалізується через цикл батьківських зборів, просвітницьких лекцій, семінарів і консультацій, під час яких надаються практичні інструменти ефективної комунікації, методики емоційної регуляції та алгоритми розв'язання конфліктних ситуацій у родинному середовищі. Особливий акцент зроблено на застосуванні технік активного слухання, «Я-повідомлень» та емоційної підтримки, як засобів попередження підліткового конформізму (Алексєєнко та ін., 2019).

3. Практичний блок для батьків

Складається з інтерактивних занять, що включають тренінгові вправи, кейс-аналіз, рольові ігри та групові обговорення. Метою є розвиток у батьків навичок розпізнавання ранніх проявів конформної поведінки у дітей та формування конструктивних стратегій впливу, які сприяють самостійності, відповідальності та емоційній зрілості підлітків (Кабусь, 2022). Практичний досвід обміну між батьками дозволяє виявити загальні проблеми та обговорити успішні стратегії впливу на поведінку підлітків, спрямовані на формування самостійності та відповідальності.

4. Психологічно-профілактичний блок

Містить елементи індивідуального й групового психологічного супроводу, спрямовані на своєчасне виявлення внутрішньоособистісних і міжособистісних труднощів, що можуть сприяти формуванню конформістських установок. У межах цього блоку проводяться консультації з психологами, які роз'яснюють механізми впливу соціального тиску та навчають способів розвитку психологічної стійкості, автономності та емоційної саморегуляції (Максимової, 2021).

5. Технологічний та інформаційний блок.

Забезпечує впровадження сучасних цифрових засобів комунікації в роботу з батьками: створення тематичних онлайн-груп, проведення вебінарів, інформаційна підтримка через соціальні мережі та спеціалізовані освітні платформи. Це дозволяє оперативно поширювати матеріали, підтримувати постійну взаємодію між учасниками програми та розширювати доступ до ресурсів, що сприяють підвищенню ефективності профілактичної діяльності (Максимової, 2021).

Етап моніторингу та корекції передбачає систематичне оцінювання ефективності реалізації програми шляхом використання анкетування, глибинних інтерв'ю та аналізу зворотного зв'язку від батьків–учасників. Метою є виявлення рівня засвоєння матеріалу, оцінка практичного впровадження здобутих знань та вивчення змін у ставленні батьків до проблеми конформної поведінки підлітків.

Отримані дані слугують основою для оперативного внесення змін до змістового наповнення програми, її форм і методів реалізації. Регулярний моніторинг дозволяє своєчасно реагувати на виявлені проблеми, адаптувати профілактичну стратегію до актуальних запитів родин та соціальних трансформацій. Такий підхід забезпечує гнучкість, динамічність і сталість програми, дозволяючи їй ефективно функціонувати в умовах постійно змінюваного соціального середовища та зростаючих викликів у сфері виховання дітей і підлітків.

Впровадження даної програми сприятиме розвитку індивідуальної автономії та відповідальності у підлітків, зменшенню девіантного впливу

однолітків, а також зміцненню соціальних зв'язків у родині, що в цілому сприятиме позитивній соціалізації молоді. Таким чином, комплексний підхід до профілактики конформної поведінки дозволяє розглядати проблему не лише з позиції окремої дитини, а й інтегрувати сімейний, освітній та соціальний контексти для досягнення максимальної ефективності профілактичних заходів.

Отже, запропонована програма є узагальненням сучасних соціально–педагогічних досліджень, практичного досвіду роботи з батьками та рекомендацій провідних фахівців у сфері профілактики девіантної поведінки серед підлітків. Вона передбачає формування системної взаємодії між батьками, педагогами та соціальними працівниками з метою сталого впливу на розвиток позитивних ціннісних орієнтацій і запобігання проявам негативної конформності, що має безпосередній вплив на особистісний розвиток підлітків.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Дослідження конформізму у підлітків є ключовим для розуміння особистісного розвитку в умовах впливу соціального середовища, зокрема групи однолітків. Підлітки відзначаються більшою чутливістю до соціального впливу, що проявляється в поведінкових змінах та активації нейронних мереж під час групової взаємодії. Емпіричні дані свідчать, що присутність однолітків підвищує схильність підлітків до ризикованої поведінки.

Метою дослідження було вивчення впливу групи на конформізм у 42 підлітків (13-15 років), шляхом оцінки їх конформної поведінки, соціальної адаптації та стилів міжособистісної взаємодії. Використовувалися методики: тест соціально-комунікативної компетентності (шкала «Надмірне прагнення до конформності»), діагностика соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд) та «Діагностика міжособистісних відносин» (Т. Лірі).

Результати показали, що більшість підлітків мають середній (47,6%) або високий (33,3%) рівень конформності, що пов'язано з орієнтацією на думку оточення, тривожністю та потребою в соціальному прийнятті. Соціально-психологічна адаптація демонструвала високий рівень залежності від зовнішнього схвалення у більшості респондентів, а також значний емоційний дискомфорт. Найпоширеніми стилями міжособистісної взаємодії були залежний та підпорядковуваний, що корелює зі схильністю до конформізму.

Виявлені особливості свідчать про підвищену соціальну залежність та емоційну чутливість, які ускладнюють соціалізацію і підвищують ризик дезадаптації. На основі дослідження розроблено дві програми:

– психологічна корекція, спрямована на зниження надмірної конформності шляхом розвитку особистісної автономії, критичного мислення та емоційної регуляції. Програма поєднує методи когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії та групового навчання соціальних навичок, що сприяє формуванню

адаптивних стратегій поведінки та подоланню пасивних форм соціальної адаптації;

– консультативно-просвітницька діяльність для батьків, яка має на меті підвищення їх комунікативної компетентності та формування сприятливого сімейного мікроклімату. Ця програма забезпечує науково обґрунтовані знання про природу конформізму, роль сімейного виховання і методи профілактики схильності підлітків до конформної поведінки.

Таким чином, результати підкреслюють важливість комплексного підходу до корекції підліткового конформізму, що поєднує роботу з підлітками та їхнім соціальним оточенням для формування стійкої і автономної особистості.

ВИСНОВОК

Перший розділ присвячений теоретичному обґрунтуванню актуальності вивчення конформізму в сучасних соціально–психологічних умовах. Особлива увага приділяється підлітковому віку, який супроводжується інтенсивними психоемоційними, когнітивними та соціальними змінами, що відбуваються на фоні формування особистісної ідентичності і високої чутливості до соціальних впливів. У цьому контексті конформізм трактують як комплексну зміну поведінкових стратегій, переконань і суджень під впливом групового тиску, що виступає важливим механізмом соціальної адаптації. Для підлітків це явище є особливо значущим через потребу у приналежності до соціальних груп, підтримці та визнанні, що підвищує їх вразливість до впливу однолітків, авторитетів і культурних норм. Водночас конформізм має подвійний характер: з одного боку, сприяє соціальній інтеграції, з іншого – може обмежувати розвиток автономії, критичного мислення та збільшувати ризик девіантної поведінки. Сучасні нейрофізіологічні дослідження підтверджують підвищену нейробіологічну чутливість підлітків до соціального впливу, зумовлену активацією специфічних мозкових структур. Значущим чинником посилення конформізму є також безпосередня присутність однолітків, яка може провокувати ризикову поведінку.

Другий розділ присвячений емпіричному дослідженню, метою якого було виявлення особливостей впливу групового середовища на рівень конформної поведінки у підлітків. У роботі було проведено комплексний аналіз схильності до конформізму, соціально-психологічної адаптації та домінуючих стилів міжособистісної взаємодії у 42 підлітків 8-9 віком 13-15 років, що є критичним періодом формування самосвідомості та соціальної залежності. Для збору даних застосовано стандартизовані методики: тест–опитувальник соціально–комунікативної компетентності з акцентом на «Надмірне прагнення до конформності», методику діагностики соціально–психологічної адаптації за Роджерсом і Даймондом, а також інструмент для вивчення міжособистісних

відносин за Т. Лірі. Такий підхід дозволив всебічно оцінити когнітивно-поведінкові та емоційно-особистісні характеристики підлітків у контексті їхньої соціальної взаємодії.

У третьому розділі представлено аналіз отриманих емпіричних даних, який виявив ключові тенденції щодо рівня конформізму та його психологічних детермінант у підлітків. За шкалою «Надмірне прагнення до конформності» більшість учасників показали середній (47,6%) та високий (33,3%) рівні, що свідчить про значну орієнтацію на думку соціального оточення, уникнення ініціативності та схильність погоджуватися з колективною позицією, часто пов'язану з тривожністю, низькою самооцінкою і потребою в соціальному прийнятті. Лише незначна частина (19,1%) характеризувалась низьким рівнем конформності, що вказує на більш незалежні судження. За методикою Роджерса та Даймонда більшість підлітків мають високий рівень соціальної адаптації, проте значна частина виявляє залежність від зовнішнього схвалення, що потенційно обмежує автономію особистості. Виявлено труднощі з позитивним самосприйняттям у кількох підлітків, а також емоційний дискомфорт у значній частини респондентів. Деадаптація проявлялась у 10 учасників. Результати діагностики міжособистісних відносин показали домінування залежного та підпорядкованого стилів, що відображає орієнтацію на зовнішнє керівництво та уникнення відповідальності – характерні риси для висококонформних осіб. Водночас виявлені доброзичливі та альтруїстичні стилі свідчать про прагнення уникати конфліктів ціною власних переконань. Загальна інтерпретація підтверджує тенденцію до підвищеної соціальної залежності, емоційної чутливості та схильності до конформної поведінки, що ускладнює соціалізацію і підвищує ризик деадаптації.

На основі аналізу даних і теоретичних положень розроблено дві практичні програми для профілактики та корекції конформної поведінки у підлітків та активізації соціального оточення як ресурсу підтримки позитивних змін.

Перша програма спрямована на психологічну корекцію поведінкових проявів конформізму через розвиток самосвідомості, критичного мислення,

емоційної регуляції та особистісної автономії, із застосуванням когнітивно–поведінкової терапії, арт-терапії та групового навчання соціальних навичок. Вона має на меті зменшити надмірну орієнтацію на зовнішні впливи, підвищити впевненість у власних рішеннях та формувати адаптивні поведінкові стратегії.

Друга програма – консультаційно-просвітницька робота з батьками, яка базується на активному залученні сім'ї у виховний процес. Вона передбачає надання науково обґрунтованої інформації про конформізм, вплив сімейного середовища на соціальну адаптацію підлітків, а також розвиток навичок ефективної комунікації та підтримки для створення позитивного емоційного клімату в родині. Консультації включають індивідуальні рекомендації та психолого–педагогічний супровід, що підвищує компетентність батьків у подоланні соціальних та психологічних викликів підліткового періоду.

Таким чином, запропоновані практичні підходи забезпечують комплексну підтримку розвитку підлітків, сприяють формуванню їхньої автономії і стійкості до негативних соціальних впливів, що є важливим для попередження дезадаптації та формування усвідомленого морального вибору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва, Н., & Кабусь, Н. (2022). Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання алкоголю в підлітковому середовищі. У *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* (с. 10–15).
2. Алексеєнко, Т., Гончар, Л., Канішевська, Л., & Роговець, О. (2019). *Життя підлітка як цінність: Поради вчителям та батькам* (В. М. Шахрай, Ред.).
3. Астрон, Д., & Никоненко, О. (2023). Арт– терапія як метод подолання проблеми професійної та соціальної дезадаптації внутрішньо– переміщених осіб під час війни. У *«Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно– правові, соціально–економічні аспекти розвитку»*, (с. 559–561).
4. Кабусь, Н. Д. (2022). Підготовка майбутніх фахівців соціальної галузі до профілактики uzалежненої поведінки учнів у закладах загальної середньої освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*, 49–57. <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-4-49-57>
5. Крамарчук, Т. В. (2023). *Особливості психологічного супроводу дорослішання підлітків* [Кваліфікаційна робота магістра]. Запорізький національний університет.
6. Максимової, Н. (2021). Система ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості.
7. Петришин, Р., & Олійник, М. (2016). Соціально–педагогічне забезпечення прав дитини в сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах. У *Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи* (с. 43–47).
8. Рибкіна, Т. О., & Корсунська, В. В. (2020). Поняття, зміст та види девіантної поведінки підлітків. У *Актуальні проблеми юриспруденції та психології* (рр. 202–206).
9. Руденок, А., & Левицька, Т. (2020). Упевненість у собі як чинник вияву конформізму у підлітків. *Збірник наукових праць Національної академії*

Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки, 13(2), 199–212.

10. Співак, Л. М., & Османова, А. М. (2023). *Психодіагностика в клінічній психології*.
11. Черепаха, М. (2020). Вплив соціально–психологічного феномену конформізму на прийняття управлінських рішень. (с. 45–46).
12. Аш, С. Е. (1955). Думки та соціальний тиск. *Scientific American*, 193(5), 31–35.
13. Бех, І. Д. (2013). *Особистісно орієнтоване виховання: Теоретико–технологічні засади*. Київ: Логос.
14. Васильєва, Г. М., & Крутій, К. Л. (2013). *Вікова психологія: Навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури.
15. Донченко, Л. І. (Ред.). (2021). *Основи соціальної психології: Підручник*. Київ: Інститут педагогіки НАПН України.
16. Еріксон, Е. Г. (1968). *Ідентичність: Юність і криза*. Нью–Йорк: W. W. Norton & Company.
17. Келмен, Г. С. (1958). Узгодження, ідентифікація та інтеріоризація: Три процеси зміни ставлення. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51–60.
18. Клейтон, Дж. (2023, 20 квітня). Як допомогти підлітку подолати тиск конформізму. *Psychology Today*.
19. Кох, Г. В. (1975). *Гітлер 'югенд: Походження та розвиток 1922–1945*. Лондон: Macdonald and Jane's Publishers.
20. Краєва, О. А. (2010). Криза ідентичності підліткового віку та її роль у становленні зрілої особистості. *Психологія і суспільство*, (4), 105–110.
21. Майерс, Д. Г. (2014). *Соціальна психологія* (11–е вид.). Нью–Йорк: McGraw–Hill Education.
22. Мілграм, С. (1974). *Підпорядкування авторитету: Експериментальний погляд*. Нью–Йорк: Harper & Row.
23. Прінстайн, М. Дж., & Додж, К. А. (2008). *Розуміння впливу однолітків на дітей та підлітків*. Нью–Йорк: Guilford Press.

24. Прінстайн, М. Дж., & Додж, К. А. (2016). Розуміння впливу однолітків на дітей та підлітків. *Frontiers in Psychology*, 7, Стаття 142.

25. Шайгородський, Ю. Ж. (2009). Криза підліткового віку як процес переоцінки цінностей. *Гілея: Науковий вісник*, (30), 207–211.

26. Шериф, М. (1936). *Психологія соціальних норм*. Нью-Йорк: Harper.

27. Чан, А. (1985). *Діти Мао: Розвиток особистості та політичний активізм у поколінні червоних гвардійців*. Сіетл: University of Washington Press.

28. Федорук, А. В. (2023). *Психологічні особливості формування конформізму в підлітковому віці*. Суми: Сумський державний педагогічний університет.

ЗГОДА здобувача(чки) освіти Державного університету економіки і технологій
про перевірку кваліфікаційної роботи на прояви академічного плагіату

та розміщення в Репозитарії ДУЕТ

Я, Поліванська Дар'я Олександрівна, підтримую політику Державного університету економіки і технологій з академічної доброчесності і відкритого доступу. Стверджую, що кваліфікаційна бакалаврська робота «Позитивні та негативні аспекти конформізму у підлітковому віці: психологічний аналіз» виконана самостійно та не містить академічного плагіату. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Державного університету економіки і технологій ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення норм академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Також я проінформована що відповідно до пункту 5.8 «Положення про Репозитарій (електронну базу даних) Державного університету економіки і технологій» згадана робота буде розміщена в Електронному архіві Університету (Репозитарії ДУЕТ) та ознайомена з умовами такого розміщення.

20 червня 2025

